

RITA MILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

DĖL KALBOS KULTŪROS MOKYMO

Ida net nepastebėjo tėčio ateinant, todėl nenutilo, o uoliai ir klusniai kartojo žodžius, kuriuos jai kuždėjo Emilis iš tuščios malkinės. Emilio tėtis pabalo, išgirdęs juos, juk jis buvo bažnyčios seniūnas, o tokių baisių žodžių niekas nevartojo Kalthultoje, ir nesvarbu, kad Ida tarė juos tokiu gležnu, švelniu balseliu.

– Nutilk, Ida, – užriko tėtis. Paskui įkišo ranką per langelį ir nutvėrė Emiliui už pakarpos.

– Prakeiktas vaiki, ko čia mokai savo sesutę keiktis?

– Visai ne, – atsakė Emilis, – aš tik mokiau ją, kad niekada nereikia sakyti „po kipšais“, ir dar jai įkaliau į galvą visą krūvą kitokių žodžių, kurių reikia saugotis kaip adatos į akį.

Astrida Lindgren. *Emilis iš Lionebergos*

Lyg ir nepadoru būtų kištis į specifinę sritį, neturint tiesioginių sąsajų su mokymo procesu, neparašius jokio vadovėlio ar vadinamosios mokymo priemonės, o kalbos mokymo metodikas prisimenant tik iš studijų laikų. Juolab kasdienėje kalbos praktikoje – populiarinamajame darbe ir nuolat konsultuojant įvairaus amžiaus ir išsilavinimo kalbos vartotojus – dažniau tenka galvoti ne apie kokias metodikas, o vadovautis per laiką susiklosčiusia nuovoka, kaip žmonės suvokia kalbą ir ko jiems iš tiesų iš kalbos ir kalbininkų reikia.

Labai aiškiai ne kartą patirta: žmonės ima abejoti dėl paprasčiausių, pamatinių kalbos vartojimo dalykų, praradę pasitikėjimą savo įgūdžiais. Ir dar blogiau – abejoja ne raginami atsakomybės už savo sukurtą tekstą, pasakytą žodį, o genami baimės būti viešai pajuokti, ką nors ne taip parašę ar pasakę. Taigi sąlytį su kalbos kultūra nuolat lydi vidinė sumaištis, sutrikimas, baimė ar net pasipiktinimas ir kiti toli gražu ne teigiami jausmai.

Todėl atrodo lygiai taip pat nepadoru tylėti, kai tikroji kalbos kultūros – kaip kultūringos kalbos – samprata mūsų visuomenėje darosi iškreipta, kai bendrinės kalbos mokymasis virsta kalbos klaidų mokymusi ir, deja, tirpdo paskutinius kalbos jausmo likučius ir žlugdo pasitikėjimą savo kalba.

Taigi šis žvilgsnis iš šalies kalbos kultūros mokymo metodininkams gal atrodys šioks toks akibrokštas, tačiau norėtusi, kad jis būtų suprastas kaip proga atsitraukti nuo įprasto, ne per vieną dešimtmetį susidariusio kalbos klaidų mokymo būdo ir pagalvoti: ar šiandien dar vis to paties žmonėms reikia?

1. BENDRINĖS KALBOS IR JOS NORMŲ MOKYMO SVARBA

Visuomenėje trūkinėjant per ilgą laiką susiklosčiusiems tradiciniams socialiniams ryšiams, nebelieka kalbinės bendruomenės sėslumo, kuris svarbus, kad kalbos normos būtų santykiškai pastovios ir nuosekliai perimamos iš kartos į kartą. Nebelia ir terpės, iš kurios vaikas nuo mažens gautų tvirtus kalbos pamatus (paprastai tai būdavo tarmė). Todėl bendrinės kalbos, kurios mokoma mokykloje, sistemos pagrindai neretai tampa vieninteliais kalbiniais jaunesnių visuomenės kartų pagrindais. Be to, gausėjant lietuvių išeivijai, greičiausiai kaip tik bendrinė kalba bus ta tautinės kalbos atmaina, kuri atliks tautos vienijamąją funkciją. Taigi ir bendrinės kalbos normų mokymas įgauna vis didesnę reikšmę.

Neišleistina iš akių ir tai, kad bendrinė kalba yra stipriai veikiamą kitokių viešojoje vartosenoje funkcionuojančios labai nevienalytės nereguliuojamos kalbos apraiškų, o ypač per vertimus – ir kitų kalbų. Bendrinės kalbos normas tai gerokai silpnina, o mokykloje įgautus įgūdžius ne visada yra palankios sąlygos įtvirtinti ir išlaikyti.

Kalbų mokymo metodikos specialistai pripažįsta, kad mokant gimtosios kalbos neužtenka ribotis vien bendrine kalba, „gimtosios kalbos atveju sėkmę besąlygiškai lemia tekstų, formų ir pavyzdžių įvairovė“ (Drazdauskienė 2008: 2–3). Įvairios gyvenimo aplinkybės (pavyzdžiui, grožinės literatūros kūrinio vertimas) skatina išmanyti įvairias raiškos priemones ir prireikus mokėti jas tinkamai – vietoj ir laiku vartoti. Vadinasi, išlaikant bendrinės kalbos pirmenybę, mokykloje turi būti teikiama neiškreipta ir kitų kalbos atmainų, jų funkcijų, paskirties visuomenėje ir vertės samprata, t. y. ne iškelianti vien bendrinę kalbą, o visa kita paneigianti ir išbraukianti iš „apyvartos“. Suderinti tai nėra lengva, nes, pasak Marijos Liudvikos Drazdauskienės, standarto laikymasis „mokytis padeda, o studijuoti kliudo“ (ten pat, p. 2–3).

Šitaip mąstant, turi keistis ir įsigalėjęs kalbos kultūros supratimas. Dabar ši sąvoka mokinių ir studentų, regis, yra tapatinama su kalbos klaidų mokymusi. Išmokus, kokių esama kalbos klaidų, jas mėginama taisyti atliekant įvairias pratybų sąsiuviniių, testų knygečių ir kitų mokomųjų leidinių užduotis. Kitaip tariant, mokiniai, vos įgavę bendrinės kalbos pagrindus ir jų iki galo neįtvirtinę, daromi kalbos specialistais, kurie turėtų išmanyti ir „išvirkščiąją“ kalbos normų pusę, o studentai gauna dar daugiau kalbos šiukšlių. Kaip tai veikia jų pačių bendrinės kalbos normų sanklodą? Ar nekelia painiavos?

Mokymo kelias nuo klaidos prie normos prasmingiausias turbūt tada, kai mokomasi iš savo ir artimiausios aplinkos klaidų, bet jau turint nemenkus norminės kalbos įgūdžius. Jeigu mokiniams ir studentams į galvas kalami jiems svetimi, negirdėti normų pažeidimai, neturintys ryšio su dabartine vartoseną ir jų pačių kalbos praktika, nenuostabu, kad „kalbos kultūra“ tapo atgrasiu dalyku ir tikrėsios kalbos kultūros, kuri pirmiausia reiškia gebėjimą vartoti norminę kalbą ir naudotis įvairiomis stilistinės raiškos priemonėmis, priešingybė.

Kalbinė situacija ir bendrinės kalbos funkcionavimo bei jos normų mokymo(si) kontekstas pastaraisiais metais Lietuvoje aiškiai keičiasi. Ar keičiasi ir pats mokymas, jo metodai ir priemonės?

Kalbos kultūros, kaip atskiro sistemiskai tarp kitų lietuvių kalbos temų mokomo dalyko, nebėra vidurinėse mokyklose ir gimnazijose. Pirmas šio kurso vadovėlis vidurinėms mokykloms buvo išleistas 1990 m., ir jame kalbos kultūros mokytis skirta 11-oje klasėje; vėliau šis dalykas išskaidytas ir įterptas į visų pakopų mokomąsias programas. Aukštosiose mokyklose pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2003 m. patvirtintą Specialybės kalbos programą (SKP 2003) kalbos kultūros mokymas priderintas prie konkrečių specialybių poreikių, manant, kad „universitetų nefilologinėse studijų programose tikslinga orientuotis į specialybės kalbos poreikius“. Leidžiama ir tam tikslui skirtų vadovėlių bei kitų mokymo priemonių.

Knygynai iš tiesų užversti bendrojo lavinimo, profesinio ugdymo ir aukštųjų mokyklų kalbos mokymo vadovėliais, mokinių ir mokytojų knygomis, testų rinkiniais, žinynais, taisyklių rinkiniais... Bendrinės kalbos normų mokymo (t. y. klaidų ieškojimo ir taisymo) būdai juose keistai panašūs: bent dalis užduočių yra ne itin kūrybiški *Kalbos praktikos patarimų*, Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo ir *Kalbos patarimų* knygečių nuorašai. Klausimas, ar tai patenkina naujus dabartinės visuomenės, ypač jaunuomenės, kalbinius poreikius, turėtų būti rimtai svarstomas. Į jį pirmiausia galėtų atsakyti patys lietuvių kalbos mokytojai ir specialybės kalbos dalyko dėstytojai.

2. KOKIO REIKIA BENDROJO KALBOS KULTŪROS SUPRATIMO?

Bendrinės kalbos mokymosi tikslas tarsi paprastas ir aiškus: reikia išmokti bendrinės kalbos normų, susikurti kalbos pagrindus, kad jais remiantis būtų galima vartoti šią kalbos atmainą pagal jos paskirtį įvairiomis aplinkybėmis, įvairiais stiliais. Vienas iš patikrintų mokymosi būdų – nuolat skaityti daug gera kalba parašytų (ne vien tik grožinės literatūros) tekstų. Šis tikslas sunkiai pasiekiamas neįsisąmoninus, kas yra bendrinė kalba, kokia jos paskirtis visuomenėje ir, galų gale, kokia konkreti praktinė jos mokėjimo nauda. Bendrinės kalbos normų mokymosi motyvacijai atskleisti užtenka keleto aksiomų, nedidelės, bet logiškai pateiktos sąvokų sistemos: tautinė kalba, bendrinė kalba, visuotinė ir bendrinė vartoseną, funkciniai kalbos stiliai, kalbos normos, bendrinės kalbos norminimas (kodifikacija), variantiška kalbos reiškinių prigimtis, nevienoda jų vertė, kalbos klaidos ir kt. Šie dalykai paprastai išdėstomi įžanginiuose vadovėlių skyreliuose, tik ar visada dalykiškai tiksliai ir tinkamai?

Žvilgtelkime į kelis kolegijoms ir aukštosioms mokykloms skirtus kalbos kultūros vadovėlius¹.

Antai mokomojoje knygoje *Bendroji ir specialybės kalbos kultūra*, remiantis Alekso Girdenio 1973 m. *Mūsų kalbos* žurnale skelbto „Kalbotyros žodynėlio“ straipsniu apie **bendrinę kalbą**, rašoma, kad vienas iš bendrinės kalbos skirtumų nuo teritorinių ir socialinių dialektų yra tas, kad bendrinė kalba „turi ne tik akustinę, bet ir vizualinę išraišką (raštą)“ (BSKK 12)². Taip, tačiau toks teiginys, pateiktas be platesnių aiškinimų, veda prie išvados, kad rašto kalba visada yra bendrinė, nes apie kitas raštą turinčias kalbos atmainas tame vadovėlio skyrelyje visai neužsimenama. Net jei į kalbą žiūrėsime sinchroniškai, šiandien tai jau neįtikima. Elektroninėje terpėje funkcionuojanti rašytinė lietuvių kalba toli gražu ne visada yra bendrinė; ten socialinių, profesinių dialektų apraiškų galima rasti tiek ir tiek. Tiesa, tame vadovėlyje apie elektroninės terpės kalbą rašoma, tik ne įvade, o visai kitoje vietoje, gale. Bet ar studentai patys ieškos loginių vieno ir kito skyrelio sankabų?

¹ Straipsnyje neturima tikslo išsamiai šiuos vadovėlius nagrinėti, juolab kad jie visi prieš leidžiant buvo recenzuoti, kai kurie dar ir rekomenduoti Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos arba ir remti Valstybinės lietuvių kalbos komisijos. Pateikiamos pastabos galėtų praversti kalbos kultūros mokytojams ir dėstytojams, naudojantiems šiuos vadovėlius, taip pat būsimų vadovėlių autoriams. Guostis, kad vadovėliai greitai sensta, o juos keičia nauji ir gal nebūtų bevarta apie tai rašyti, nėra labai viltinga.

² Greta šaltinio sutrumpinimo nurodomas puslapis; šaltinių sąrašą žr. straipsnio pabaigoje.

Per siauras yra toks **kalbos normos**, kuri siejama tik su bendrine kalba, supratimas: „pripažinta, nusistovėjusi bendrinei kalbai privaloma taisyklė, reikalavimas“ (LKKV 14), „bendrinei kalbai būdingų ir vartojamų kalbos faktų bei taisyklių visuma“ (LKKV 16), tarsi pati norma būtų išimtinis tik bendrinės kalbos požymis. Tokia nuostata diegiama ir čia pat pateiktame teste, atmetant kalbos normos apibūdinimą „visuotinai priimtos kalbos nuostatos ir taisyklės“ kaip neteisingą (LKKV 23).

Kalbant apie **funkcinius stilius** (buitinį, administracinį, mokslinį, publicistinį, meninį), leidžiama suprasti, kad tai bendrinės kalbos atmainos (BSKK 14; skyrelis „Bendrinė kalba ir jos atmainos“), tačiau ir čia reikia išlygų: nei meninis, nei juolab buitinis stilius neišsitenka bendrinėje kalboje: svarbiausia buitinio stiliaus funkcija netapatintina su bendrinei kalbai esmine *viešojo* bendravimo funkcija (dėl to žr. Župerka 2005: 60–64).

Dar pasitaiko, kad **kalbos klaidos** vadinamos *kalbos kultūros klaidomis* (BSKK 107), nors, jei nėra *kalbos kultūros normų*, tai negali būti ir *kalbos kultūros klaidų*, – Jono Šukio jau senokai paaiškinta, kad toks pavadinimas nereikalingas (Šukys 1992: 10). Kitame vadovėlyje jau perspėjama: „Įsidėmėtina, kad nevartotinas kažkieno sukurtas terminas kalbos kultūros klaida“ (LKK 14).

Nėra tikslus ir pats kalbos klaidos supratimas, jeigu rašoma, kad kai kurių klaidų pasitaiko tik kuriame nors dialekte ar sociolekte (BSKK 17). Paminėta, kad sąvoka *kalbos klaida* turi aiškų vertinamąjį aspektą. Tai nemotyvuoti nusižengimai kodifikacijai, o kodifikuotos yra tik bendrinės kalbos normos. Taigi ir apie klaidas yra prasmės kalbėti tik bendrinės kalbos, o ne tarmių (dialektų) ar sociolektų vartosenoje, nors ir pastaruosiuose gali pasitaikyti jiems nebūdingų reiškinių.

Testų ir pratimų, susijusių su bendrųjų kalbos kultūros dalykų supratimu, užduotys kartais tokios painios, kad, net turėdamas platesnį nei mokinių ar studentų dalyko kontekstą, pasijunti bejėgis jas atlikti. Greičiausiai taip yra dėl to, kad apskritai kalba yra gyvas darinys ir funkcionuoja ne kaip mechaninė faktų ir duomenų sandauga, ir kai kurie teiginiai apie bendrinę kalbą ir su jos normomis susijusius dalykus negali būti pateikiami vien schemomis. Arba jos turi būti geriau apgalvotos.

Pavyzdžiui, prašoma užpildyti lentelę (dešinę jos pusę), iš kurios turėtų būti matyti šešių nurodytų rūšių kalbos klaidų šaltiniai. Po poros puslapių pateikiami užduoties atsakymai (LKKV 17, 19), taigi visa užpildyta lentelė turėtų atrodyti taip:

Kalbos klaidos	Kalbos klaidų šaltiniai
a) Tarties	Tarmės, šnekamoji kalba.
b) Kirčiavimo	Tarmės, šnekamoji kalba.
c) Leksikos	Tarmės, šnekamoji kalba, žargonas, kitos kalbos.
d) Žodžių darybos	Kitos kalbos, šnekamoji kalba.
e) Morfologijos	Tarmės, šnekamoji kalba, kitos kalbos.
f) Sintaksės	Šnekamoji kalba, kitos kalbos.

Kiek čia tiesos ir ką tai gali duoti mokiniams ar studentams? Ar neužtenka apskritai žinoti, iš kur bendrinėje kalboje atsiranda variantų (taigi ne vien klaidų!), kokios jų atsiradimo priežastys ir šaltiniai?

Turint bendrąją supratimą apie bendrinę kalbą, jos normų pobūdį ir raiškos priemonių pasirinkimo kriterijus, reikia imtis konkrečių bendrinės kalbos normų mokymo dalykų. Kaip geriausia tai daryti?

3. KALBOS KULTŪROS MOKYMO PRAKTIKA

Kiekvieno žmogaus kalbinė patirtis ir įpročiai be galo skirtingi – nerastume dviejų visiškai tokiu pat būdu, tokiais pat raiškos priemonėmis savo kalbą kuriančių žmonių. Ta pati aplinka, socialinis, profesinis bendrumas ir panašūs veiksniai, be abejo, lemia panašią kalbinę elgseną, bet visada lieka erdvės ir individualiajai vartosenai. Tad ir bendrinės kalbos mokėjimo lygis gali būti labai įvairus, o kalbos normų pažeidimai – nebūtinai visi vienodai būdingi tai pačiai pagal kokį nors požymį skiriamai žmonių grupei. Tarkim, Subačiaus gimnazijos mokinių bendrinė kalba kai kuriais atžvilgiais (pavyzdžiui, pagal tarmės poveikį) skirsis nuo Plungės gimnazijos mokinių kalbos, tačiau ir toje pačioje Subačiaus gimnazijos klasėje tarp mokinių taip pat bus vienokių ar kitokių kalbinių skirtumų.

Visa tai kalbos mokymo metodininkams puikiai suprantama, tik ar atsižvelgiama rašant kalbos kultūros vadovėlius? Dažniau, sakyčiau, viskas maunama ant to paties kurpalio. *Visi* turi mokytis bendrinės kalbos normų (ir tai neginčytina, nes jos visiems bendros), bet kodėl *visi* turi mokytis ir galbūt svetimų kažkieno kadaise darytų klaidų? Argumentas, kad į kalbos kultūros vadovėlius atrenkami tik būdingiausi normų pažeidimai, kaip bus matyti, nėra stiprus.

3.1. Nuo klaidos prie normos ar atvirkščiai?

Turėtų būti aiškiau suvokiamas skirtumas: viena yra kurti kalbą, t. y. ieškoti, kaip išreikšti mintį, kokias rinktis tinkamas raiškos priemonės, atmetant tuokart (ar visai) nereikalingas. Kas kita – brautis į svetimą tekstą. Pirmu atveju atgaminami ir koreguojami *savo* kalbos įgūdžiai ir įpročiai, ir tai tinka visiems kalbos vartotojams. Antru – vertinama ir taisoma *kito* sukurta kalba, ir tai gali atlikti tinkamai tam pasirengę kalbos specialistai. Be abejo, teksto redagavimo įgūdžiai praverčia kiekvienam išsilavinusiam žmogui, bet ar tai reikia paversti pagrindiniu kalbos kultūros mokymo tikslu?

Vadovėlių autoriai teoriškai tikruosius mokymo tikslus, regis, gerai supranta. Pratarinėse aiškiai apibrėžiama, ko siekiama:

Svarbiausias tikslas – moksleiviai turi įgyti sąmoningos ir taisyklingos kalbos vartojimo įgūdžius [= įgūdžių. – R. M.], kurie reiškiami tekstu (sakytiniu ar rašytiniu). Tekstas – atspirties taškas ir galutinis tikslas. Moksleiviai turėtų išmanyti kalbos normas ir tekstuose jų nepažeisti. (KKV 7)

Šio kalbos kultūros vadovėlio tikslas – padėti studentams įgyti būtiniausių lietuvių kalbos kultūros ir kalbos etiketo žinių, išmokyti taisyklingai vartoti kalbos mokslo ir profesijos terminus, parengti ir įforminti informacinius, tvarkomuosius bei organizacinius dokumentus, suformuluoti taisyklingos kalbos bei savarankiško mokymosi įgūdžius, skatinti saviugdą, kūrybiškumą, bendruosius gebėjimus. (LKKV 5)

Mūsų bendrinės kalbos dirvoje klaidų taisymai ir mokymasis iš tų klaidų turi senas tradicijas nuo pat Jono Jablonskio. Tačiau, regis, ilgą laiką buvo stengiamasi išlaikyti normų mokymo ir klaidų taisymo pusiausvyrą: mokykloje mokoma normų ir mokomasi iš *savo paties* padarytų klaidų, kurias ištaiso mokytojas. Vėliau, turint norminės kalbos pagrindus, kartais bereikia pasitikrinti, kuri iš kelių raiškos priemonių konkrečiam atvejui tinkamiausia.

Kuriant ir stiprinant rašytinę bendrinę kalbą, pirmiausia ir turėtas aiškus poreikis tikrintis normų šaltiniuose (žodynuose, gramatikose), taip pat įvairiuose kalbos patarimų (kurių jokių būdu negalima laikyti vien suregistruotais normų pažeidimais) sąvaduose. Žinomiausi iš jų – *Kalbos patarėjas* (1939) ir *Kalbos praktikos patarimai* (I leid.: 1976, II leid.: 1985) (plačiau žr. Šukys 2002: 7–12). Arčiau dabarties – Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas ir išleistos penkios *Kalbos patarimų* knygelės, pagal kurias parengta ir daugybė kitokių panašių leidinių, skirtų įvairių profesijų ir skirtingų poreikių kalbos vartotojams – tėvams, mokytojams, politikams ir t. t. Iš šių sąvadų išsiskiria Prano Kniūkštos parengti *Kanceliarinės kalbos patarimai* (KancKP 2002, 2007), kur

„[p]irmiausia keliama, kas tinkama ir vartotina, o nevartotini dalykai ir atvejai paprastai minimi po teiktinųjų variantų. Stengiamasi ne klaidas vardyti, o patarti, kas kanceliarinei kalbai tinka, kas negerai, ko nereikėtų be reikalo keisti.“ (KancKP 2002: 7). Tarpiniu variantu galima laikyti Antano Rasimavičiaus *Vartosenos klaidų žodynėlį*, kur kalbos klaidos skirstomos tradiciškai (yra šešios didelės jų grupės nuo žodyno iki sintaksės), bet taisymo pavyzdžiai dažniausiai pateikiami ne įprasta tvarka, o pirmiausia duodant norminį pavyzdį, tik paskui klaidą su neiginiu „ne“ (Rasimavičius 1999).

Svyruojančių kalbos normų ir kalbos klaidų sąvadaai yra tam tikra patogi forma sužinoti konkretaus reiškinių norminę vertę, kuriant savo ar tvarkant kito sukurtą tekstą. Taigi tokių sąvadų adresatai pirmiausia yra žurnalistai, rašytojai, vertėjai, redaktoriai ir, žinoma, mokytojai, kurie turi vertinti mokinių kalbos darbus. Tačiau ne kalbos praktikos specialistams visai nėra būtina išmanyti *visų* kalbos normų pažeidimų atvejų. Išvirkščiąją kalbos normų pusę turi gerai pažinti kaip tik kalbos specialistai – kaip kad gydytojai – įvairius galimų sveikatos sutrikimų ir ligų reikšimosi atvejus. Ar tikrai tikslinga visa tai užkrauti mokiniams ir studentams (ne filologams)? Tarkim, kolegijoms skirtu vadovėlio užduotis: „Pasakykite 10 būdingų vietininko klaidų, paaiškinkite jų kilmę, ištaisykite“ (LKKV 202). Ar tai ne mokslas apie kalbos klaidas?

Labiau reikėtų vadovautis principu: mokausi norminės kalbos, o tik tada, kai abejoju, pasitirinu. Reikėtų kalbėti tik apie pačius būdingiausius normų pažeidimus. Juk rašybos vis dėlto dar mokoma nuo normų, o ne nuo to, kad, pavyzdžiui, žodyje *vaikelis* nerašoma *-ia-*. Jei mokinys ir parašo klaidingai, tik tada, mokytojui ištaisyti, mokosi pats iš *savo* klaidos.

Kalbos vartotojams pirmiausia rūpi, *kaip vartoti*, o ne *kaip nevartoti*. Deja, tradicinis kalbos kultūros vadovėlių kelias – mokyti kalbos klaidų, nes didelę teksto dalį sudaro panašūs teiginiai: „Klaida laikomas neįvardžiuotinių formų vartojimas vietoj įvardžiuotinių rūšių, išskiriamajai daikto ypatybei reikšti sudėtiniuose terminuose ir pavadinimuose [...]“ (BSKK 100), – ir daugybė taisyčių. Turėtų būti nepalyginamai daugiau užduočių, kurios skatintų *kurti* įvairių žanrų ir paskirties tekstą, rinkti tinkamiausias raiškos priemones. Jei renkama netinkamai, tada ir reikėtų aiškintis, kodėl ir kas ne taip.

Tiesa, tinkamai pateikti taisyimai gali būti labai naudingi. Antai Aldonos Paulauskienės monografijos *Teisininkų kalba ir bendrosios normos* viename skyriuje duota 100 teisininkų kalbos sakinių ir kiekvienas iš jų nagrinėjamas ir taisomas su įvairiais komentarais (TKBN 31–84). Skatinama mąstyti ir vertinti konkretų savo profesinės srities tekstą, o ne formaliai atpažinti pabirų ir, ne paslaptis, dažnai dirbtinai sukonstruotų sakinių kalbos klaidas.

Juozas Pabrėža dar 1995 m. svarstydamas, kaip aukštojoje mokykloje turėtų būti mokoma kalbos kultūros, rašė apie tradicinį šio dalyko supratimą:

Kalbos kultūra šiandien apibūdinama gana nevienodai. Dažniausiai kalbos kultūros dalyko turinys siejamas su kalbos klaidomis, jų klasifikacija, analize bei taisymu, t. y. vyrauja supratimas, kad kalbos kultūra turi parodyti, kas bendrinėje kalboje taisyklinga, o kas – ne, kas joje yra gerai ir kas – blogai. Žinoma, tai ir yra to dalyko svarbiausioji esmė. Tačiau prie tos esmės galėtų būti kiek kitoks priėjimas, t. y. kalbos kultūros dalyko turinį galima suprasti plačiau. (Pabrėža 1995: 19)

Neabejotina, kad tokią kalbos kultūros, kaip klaidų klasifikacijos ir jų taisymo, sampratą diegia kai kurie kalbos kultūros vadovėliai. Pavyzdžiui, vieno vadovėlio turinys: *Pratarmė, Tarties klaidos, Kirčiavimo klaidos, Žodyno klaidos, Morfologijos klaidos, Sintaksės klaidos* (KKV). Beje, pats vadovėlis parašytas gana išradingai, kiekvienas skyrius pradedamas kaip tik ne nuo klaidų, o nuo trumpo normų apibūdinimo, arba normos ir klaidos gretinamos lentelėje. Pirmiausia supažindinti su normomis, o tik tada su jų pažeidimais mėginta ir kituose vadovėliuose, tačiau mokymąsi apsunkina surašytų nevartotinų atvejų gausa ir kitas dalykas – formalusis kalbos reiškinių pateikimo principas.

3.2. Nuo formos prie turinio ar atvirkščiai?

Kalbos patarimų sąvada iš tradicijos sudaromi remiantis tam tikru formaliuotu sisteminiu principu: nuo formos prie turinio. Tai bene parankiausias būdas (turint galvoje ne elektroninį, o knyginį pateikiamų duomenų pavidalą) greitai surasti norimą pasitikrinti dalyką. Pavyzdžiui, jei abejojama dėl konkretaus pasakymo *trisdešimtieji metai* (ketvirtojo dešimtmečio reikšme), viena iš tikėtinų vietų, kur apie tai galima rasti parašyta, formaliai žiūrint, yra įvardžiuotinės formos (taip pateikta, pavyzdžiui, *Kalbos praktikos patarimuose*³). Tačiau kai šį nenorminį atvejį studentai turi įsidėmėti mokydamiesi „Įvardžiuotinių ir neįvardžiuotinių formų vartojimo klaidas“ (BSKK 100–101), jis tikrai praslys pro akis, nes neįtelpa į jokią prasminę sistemą ir paskęsta tarp kitų pramaisiui iš įvairių šaltinių atpasakojamų ir taisomų atvejų.

³ Naujuosiuose *Kalbos patarimuose* šio atvejo prie įvardžiuotinių formų (KP G 26–28) nėra, bet ne dėl to, kad jis nebelaikomas klaida. Klaidos esmė – ne įvardžiuotinė forma (nes pakaito raiška visai kita), o klaidingas viso junginio su žodžiu *metai* vartojimas *dešimtmečio* reikšme, taigi verstinis leksikos reiškinys.

Mėginimai ieškoti mokymuisi patogios sistemos ne visada pagrįsti dalykiškai. Antai skyrelyje „Skaičiaus vartojimo klaidos“ atsiduria ne tik vienaskaitos ir daugiskaitos (*puokštės : puokščių [paroda]*), bet kažkodėl ir skaitvardžių formų vartojimo dalykai (*dviems : dviem; tris : trejus [metus]*) (BSKK 98–99). Susipainiota, ką gramatikoje reiškia *skaičius*?

Jei būtų ryžtasi nuosekliai eiti nuo normos prie klaidos (kaip šalutinio, papildomo dalyko), parankiausias būdas būtų eiti ir nuo turinio prie formos: nuo to, *ką* norime išreikšti, prie to, *kokiomis priemonėmis* tai padaryti. Leksikoje – nagrinėjant sistemes ir semantines žodžių grupes (pavyzdžiui, savi ir skolinti maisto produktų, valgių pavadinimai, rengimosi veiksmazodžiai ir t. t.); gramatikoje – pagal gramatines reikšmes ir funkcijas, o ne mokantis, tarkim, kaip reikia ir kaip negalima vartoti kokio linksnio ar prielinksnio. Pavyzdžiui, galima kalbėti apie įvairuojančią laiko ir visokių jo atspalvių (laiko ribos, momento, trukmės ir kt.) raišką, norminius ir, jei reikia, nenorminius jos atvejus. Apie funkciniu (t. y. iš esmės semantinių funkcijų) principu paremtą gramatikos dalykų mokymą yra aiškiai ir įtikinamai rašęs Vitas Labutis (1994: 1–5; dėl funkcinės gramatikos ir funkcijų supratimo žr. Labutis 2007).

Taigi normų (ne klaidų) mokymo klasifikacija turėtų būti tvarkoma pagal visai kitą sistemą. Suprantama, kol nėra pamatinių šios srities kalbos praktikai skirtų darbų, iš metodikos specialistų reikalauti ko nors panašaus būtų pernelyg daug. Tačiau ar beveik poros dešimtmečių yra per mažai, kad atsirastų aiškių požymių: ar mėginama eiti šia kryptimi?

3.3. Kas pateikiama (turinys)

Mokiniai ir studentai dažnai verčiami mokytis nesuprantamų žodžių ar jiems neįprastų žodžių reikšmių, sakinio konstrukcijų ir iš konteksto stengiasi suprasti, ką tai galėtų reikšti. Ypač krinta į akis senstantys, nors dar ne taip seniai išleistų kalbos kultūros vadovėlių leksikos dalykai. Tai bendra visų lietuvių kalbos vadovėlių bėda (plačiau žr. Rudzevičius 2006: 233–239). Ir svetimybės, ir žodžių reikšmės klaidos, jei jau pateikiamos, turi būti mokiniams ir studentams aktualios, artimos jų pačių kalbinei terpei. Todėl prašyte prašytųsi tyrimas, ar mokiniams dar girdėti žodžiai: *duršliokas, mostis, ščeslyvas, zubai* (KKV 33, 34); *šesternė, zakliopka* (LKKV 96) ir kt. Dalis jų – prieš 15 ir daugiau metų buvusios buitinėje ar profesinėje kalboje rusybės (ir tai ne pačios dažniausios), bet jų dedama į kalbos užduotis, kurias turi atlikti

rusų kalbos jau visai nemokantys ir su ja bemaž nesusiduriantys mokiniai. Labai abejotina, ar daug šių dienų mokinių ir studentų yra girdėję, o jei girdėję, tai ar numano, ką reiškia: *su mereškuotom kvarbatkom bliuska, norkų šūba* (LKK 59). Kaip jiems atlikti tokias užduotis? Belineka iš jų tik šaipytis.

Tai ne tik teoriniai nuogastavimai. Pavyzdžiui, vienas Vilniaus dešimto- kas, 2008 m. savarankiškai rengdamasis Pagrindinio ugdymo pasiekimų pa- tikrinimo egzaminui, mėgino praktikuotis, atlikdamas knygynuose nusipirk- tų mokomųjų knygelių užduotis, tačiau, nemokėdamas rusiškai, vis klupda- vo. Dalies klaidų, kurias liepiama taisyti tose užduotyse, jis nei pats būtų daręs, nei galėjo suprasti, kodėl jų atsiranda. Pavyzdžiui, junginį *gimtoji mo- kykla* jis suvokė visai kita reikšme, nei įprasta taisyti kaip rusų kalbos žodžio *rodnaja* („sava“) reikšmės vertalą. Užduoties sakinį jis spėliodamas pataisė taip: *Gimtoji (=Pradinė) mokykla jau baigta*. Dar keli panašūs taisyčių pavyz- džiai aiškiai parodė, kad to mokinio aplinkoje, tiesioginiam rusų kalbos po- veikiui išnykus, žodžiai jam turi grynąją, lietuviškąją reikšmę. Kadangi lie- piama taisyti, jis ir „taiso“: *Jūsų išieškotas (=rastas) stilius. Istorija – mokslas, kuriame gausu plonybių (=daugybė datų)* ir pan. Tikėtina, kad toks mokinys visoje Lietuvoje nėra kokia išimtis.

Juo labiau netinka į vadovėlius dėti abejotinių, gal kur atsitiktinai užtikėtų taisyčių, o dar blogiau – taisyti niekuo dėtus kalbos dalykus. Antai užduotis: „Pasijuokite ir ištaisykite sakinius“ (KKV 62). Bet tarp tų sakinių radus tokį pavyzdį tikrai nejuokinga: *Per radiją dabar eina koncertas*. Veiksmažodžio *eiti* reikšmė čia ne pati dažniausia, bet norminio *Dabartinės lietuvių kalbos žody- no* paliudyta: 23. „būti rodomam“ (*Šiandien teatre eina „Skirgaila“: Geras filmas ejo*); gal tik trūksta pavyzdžio, kur būtų kitas atspalvis „būti transliuo- jamam“. Ir pats *radijas* gali *eiti* („veikti, būti įjungtas“).

Daug naujų kalbos dalykų – ir norminių, ir nepriimtinių bendrinei kal- bai – nespėja laiku patekti į lėčiau rengiamus kodifikacijos darbus, tad moko- mieji leidiniai, kurių pasirodo ir dažniau, ir parengiama greičiau, čia galėtų labai pagelbėti, kad mokiniai ir studentai gautų tai, kas aktualu dabartinei vartosenai. Tai pasakytina ir apie įvairių sričių terminus, kurie nėra svarbūs bendrajai vartosenai, tačiau reikalingi norminei profesinei kalbai ugdyti. An- tai Vilniaus Gedimino technikos universiteto mokomajame leidinyje (KPSTP 79–87) esama tokių naujų kalbos dalykų, kurių, regis, nėra niekur kitur pa- teikta ir įvertinta normų atžvilgiu.

Taigi kalbos kultūros ir specialybės kalbos vadovėlių autoriams reikia daugiau savarankiškumo, o patiems vadovėliams – kruopštesnės pateikiamų

faktų atrankos. *Kalbos patarimų* perrašymas ir visų redaktoriams ar vertėjams svarbių subtilumų pateikimas – tikrai nereikalingas vargas besimokantiems bendrinės kalbos pagrindų. Apie tai, kaip jaučiasi visuomenė, kai „taisomų dalykų yra labai daug: jų plūsta srautais“, mokytojų lituanistų žurnale yra rašęs Arnoldas Piročkinas (2004: 6–7). Svarbu ugdyti supratimą, kad savo kalba reikia rūpintis visą laiką. Mokėti kalbėti ir rašyti bendrine kalba pirmiausia turėtų būti vidinis poreikis, o mokytojų ir dėstytojų darbas – diegti savarankiško darbo su norminamaisiais šaltiniais pagrindus, nes jų rašančiam ar viešai kalbančiam žmogui reikės daugiau ar mažiau visą gyvenimą.

3.4. Kaip pateikiama (forma)

Mokymosi sėkmei – pasitenkinimui, kad užduotis suprasta ir gerai atlikta, ypač yra svarbios **užduočių formuluotės**. Jeigu, perskaičius užduotį, nėra iki galo aišku, ką ir kaip daryti, kokio rezultato laukiama, mokymasis tampa nesusipratimų virtine.

Pavyzdžiui, prašoma: „Paaiškinkite, kada reikia vartoti šiuos daugiareikšmius žodžius“ ir duodama užpildyti dviejų skilčių lentelę: vienoje – stulpeliu surašyti daugiareikšmiai žodžiai (*dainuoti, giedoti, mėgti...*), o kitoje reikia įrašyti tai, kas antros skilties pavadinime reiškia „Vartojami“ (LKKV 112). Kokiu būdu paaiškinti? Nurašyti iš žodyno ten pateiktas reikšmės? Ar ne paprasčiau būtų: „Parašykite, su kokiais žodžiais pagal reikšmę gali jungtis daugiareikšmiai žodžiai“.

Kita iš pirmo žvilgsnio paprasta sintaksės pratimo užduotis: „Raskite taisyklingus sakinius“ (LKKV 228). Pratime – 33 sakiniai, suskirstyti į 11 grupių po tris. Kiekvienoje grupėje – to paties sakinio variantai. Pirmieji trys iškart suglumina:

1. *Dirbau dviejomis staklėmis.*
2. *Dirbau ant dviejų staklių.*
3. *Dirbau prie dviejų staklių.*

Ar visi trys sakiniai gali būti netaisyklingi? Ar žūtbut bent vienas turi būti taisyklingas? Jei užduoties formuluotė slepia pastarąjį atvejį, tai gal pats pirmasis sakiny, autorių manymu, yra taisyklingas (nes pratimas sintaksės), o ***dviejų*** (=dvejų) *staklių* yra tik neapsižiūrėjimo klaida? Juolab kad kitose sakinių grupėse bent vienas sakiny visada duodamas taisyklingas. Svarstyti galima įvairiai, bet ar studentams tai ne laiko gaišimas ir susierzinimas?

Beje, po kelių puslapių pateikti pratimų atsakymai: pirmas sakinyš vadovėlio autorių laikomas taisyklingu.

Kai kuriems vadovėlių **pavyzdžiams** trūksta platesnio konteksto. Be jo neaiški nei pateikto reiškinių reikšmė, nei atliekama funkcija, nei norminė vertė. Tada žodis ar junginys, nesuvokiant reikšmės, priimamas kaip apskritai klaidingas ir nevartotinas jokiame kontekste. Toks mokymas pasidaro nepateisinamai formalus, o rezultatai gali būti labai apgailėtini. Be minimalaus konteksto galima pateikti tik aiškiai iš formos atpažįstamas kalbos klaidas – skolinius, formos vertalus, kai kada – netaisyklingos darybos žodžius. Pavyzdžiui, užduotyje prašoma: „Nustatykite administracinės kalbos leksikos normų pažeidimus ir klaidų vertinimo laipsnius“ (LKK 50). Pateikiamas ilgas, stulpeliu surašytas kone aštuonių puslapių žodžių ir junginių sąrašas. Jame esama ir tokių kalbos dalykų: *aukštame lygyje, bendrai, matomai, pririšti, regimai, sekantis, visumoje* ir pan. Ne sakinyje tai nėra „leksikos normų pažeidimai“. Arba kitos užduoties liepiamų ištaisyti kalbos klaidų sąrašė pasikiri žodžiai gali būti suprasti visai kitaip, nei tikimasi autorių. Pavyzdžiui, *dvasiniai, esminiai, fiziniai* ir t. t. gali būti palaikyti niekuo dėtais vyriškosios giminės daugiskaitos vardininko būdvardžiais, o ne netaisyklingai sudarytais prieveiksmais; be konteksto negalima peikti žodžių *apmokyti, paskaičiuoti, praeiti, išskirti* ir pan. (LKKV 134).

Kitoje užduotyje (teste) – vėl ilgas žodžių junginių ir sakinių sąrašas, kuriame reikia pažymėti, ar jie vartotini, ar ne. Tačiau net pati užduoties formuluotė „Jeigu manote, kad sakinyš, žodis nevartotinas, šalia rašykite –, jeigu vartotinas +“ (LKK 50, 67, 74 ir kt.) sukuria netvirtumo, netikrumo jausmą: galiu manyti vienaip, galiu kitaip, o kas gali pasakyti, kaip iš tikrųjų? Ir iš tiesų, ką manyti apie junginį *Remiantis tuo, kas išdėstyta*? Jeigu jis atsidurs asmeniniame sakinyje, kuriame reikš šalutinį to paties veikėjo veiksmą, bus klaida. Kitu atveju – norma.

Ar ne nuo tokių užduočių mokiniams ir studentams viskas ima painiotis? Kiekvienas toks žodis ar junginys ima kelti jei ne baimę, tai bent įtarimą, kad apskritai jo negalima vartoti.

3.5. Kaip vertinama

Supainioti arba netiksliai pateikti kalbos reiškinių vertinimo laipsniai ar žodiniai reiškinių vertės apibūdinimai net ir stiliaus dalyką gali paversti kalbos klaida. Į vieną krūvą suveliama viskas: *galima vartoti, patartina nevartoti,*

geriau nevartoti, geriau netaisyti... Šitaip naikinamas kalbos jausmas, kur jo dar yra kiek užsilikę.

Vienur pažodžiui nurašomi *Kalbos patarimuose* pateikti vertinimo laipsnių apibūdinimai (LKK 17–18), kitur susigalvojama savų sistemų (BSKK), pasitaiko, kad kai kurių reiškinių vertė gerokai iškreipiama. Pavyzdžiui, variantai *gegužis, lapkritys, rudenio* ir pan. pateikiami kaip „bendrinėje kalboje taisytinos formos“, su lygybės ženklu (iš tradicijos reiškiančiu, kad taisoma kalbos klaida), nors paskui mėginama aiškinti, kad jas „siūloma taisyti tik kalbant oficialiai. Laisvuosiuose stiliuose galima vartoti ir šias formas. Be to, netgi kalbant oficialiai rekomenduojamų keisti formų vartojimas nėra laikomas didele klaida“ (BSKK 108).

Antai vienas vadovėlio skyrelis pavadintas „Ilgųjų ir trumpųjų formų vartojimo klaidos“ (BSKK 107), nors, suprantama, kalbama tik apie stiliaus dalykus (*kalbėjom : kalbėjome, einąs : einantis*), ir jokių klaidų čia būti negali.

Sangrąžinių formų skyrelyje duodama tokia taisyklė: „Jeigu sangrąžiniu veiksmažodžiu pasakomas veiksmas vyksta savaime, stichiškai arba norima pasakyti, kad veiksmas vyksta tarsi savaime, netikėtai, tokių formų geriau netaisyti“ (KKV 75). Tarp pavyzdžių: *Man nesimiega // Aš neužmiegu, negaliu užmigti; Man nesinorėjo tikėti // Aš nenorėjau tikėti; Man pasigirdo // Aš išgirdau* ir kt. Taigi reikia ne „geriau netaisyti“, o tas sangrąžines formas normaliai savo vietoj vartoti!

Skirtingos vertės reiškiniai kartais suplakami į krūvą. Štai užduotis: „Kuriai kalbos klaidų rūšiai priskirtumėte sakiniuose esančias kalbos klaidas?“ (LKK 19). Tarp aštuoniuose sakiniuose esančių kalbos reiškinių, kurie, kaip tikimasi, turi būti įvardyti kaip kalbos klaidos (*kartą į metus, dėmių išėmėjas, tašė* ir kt.), yra ir sakinys *Jam visada patinka pražydę vyšnios*. Su moteriškosios giminės daiktavardžiais vartojami vyriškosios giminės formą atitinkantys veikiamieji dalyviai (*pražydę vyšnios*) norminamuosiuose darbuose yra laikomi tarmybe, pakraštiniu bendrinės kalbos reiškiniu, ir laisvuosiuose stiliuose visiškai gali būti vartojami (KP G 2002:18). Kokiomis akimis jauni skaitytojai žiūrės į mūsų klasikinę poeziją, jei bus išmokyti, kad tai kalbos klaida, savo verte tolygi kitoms toje užduotyje pateiktoms?

Iš vienos dėstytojos teko girdėti, kad studentams ne lituanistams per sunku esą perprasti dauginių skaitvardžių formų vartojimą, per daug esą išimčių. Ar ne dėl to, nenorint apsisunkinti, kai kuriuose vadovėliuose (BSKK 99, LKK 70) visiškai nutyliama pagrindinė norma (bet į formaliąją sistemą ne visai telpanti) – dauginė forma *vieni, -os*? Mokoma formos *vieneri, -erios*, taigi ana, gyvoji, jau kaip ir pasmerkta nykti.

4. KALBOS KULTŪROS VADOVĖLIŲ KALBOS KULTŪRA

Dar kelios pastabos ir dėl pačių mokomųjų priemonių kalbos, stiliaus ir dalykinių klaidų. Turi būti: *aukštesnės*, o ne *vyresnės* klasės (BSKK 7), *kalbės*, o ne *kalbinės* žinios ir *kalbinis* reiškiny (KKV 7, 8).

Kalbos klaidų ir negyvo stiliaus vadovėliuose neturi būti:

Todėl kalbos taisyklingumui knygoje skiriamas gana didelis dėmesys (: *skiriama gana daug dėmesio*). (BSKK 7)

Dėl to pagrindinis dėmesys kreiptas (: *daugiausia dėmesio kreipta*) ne vien į specialybės kalbą [...]. (LKK 5)

Kodifikuotų normų pažeidimas laikomas kalbos klaida. Jos (: *Jų*) gali atsirasti dėl svetimų kalbų, tarmių ir sociolektų poveikio. (BSKK 16)

Kalbos klaidų išvengsime, jei rūpinsimės jų prevencija. (LKK 18)

Negalima palikti tik pusiau pataisytų pavyzdžiais einančių ar užduotims atlikti pateiktų sakinių:

Mokslininkai priėjo vieningos išvados (= *vieningą išvadą, prie vieningos išvados*) (BSKK 121) – palikta būdvardžio *vieningas*, *-a* (= *bendras, -a*) reikšmės klaida. *Pirk naują rankų kremą ir (vartok, naudok) jį kasdien* (KKV 63) – reikia dalies kilmininko: *Pirk naujo rankų kremą*.

Netinka tame pačiame vadovėlyje vienur vartoti *elementariausius fonetikos dalykus* (KKV 9), o kitur griežtai perspėti: „Nelaipsniuojami tarptautiniai būdvardžiai *ekstremalus, minimalus, optimalus, maksimalus*, nes jų reikšmė rodo aukščiausiąjį laipsnį“ (KKV 73). Argi *elementarus* – ne iš tos pačios būdvardžių grupės? Beje, *Kalbos patarimuose* į tokį laipsniavimą žiūrima atlaidžiau, kaip į toleruotiną laisvesnės kalbos variantą, tad vadovėlių ne kalbos specialistams gal nebūtina apkrauti panašiais dalykais.

Prie hibridų, turinčių tarptautinę priesagą ir lietuvišką šaknį, greta *dantisto* priskirti ir žodžiai *žmonija, raštija* (KKV 38).

Klaidingai supratęs žodžių darybos dėsnius, mokoma, kad „Su priešdėliu *per-* negalima sudaryti žodžių su dvigubu priešdėliu“ ir taisoma: *Ji viską nupasakojo* (ne *perpasakojo*) *tiksliai* (KKV 45).

Dvejetainiai linksniai apibrėžiami taip: „Sakinyje atsidūrę du to paties linksnio vardažodžiai vadinami dvejetainiais linksniais“ (KKV 125). O jeigu sakinyje „atsidurs“ priedėlis: *Ką žinai apie rašytoją Žemaitę?*

Taisant įvardžiuotines formas dešimtmečiams reikšti, negalima iškreipti taisyso esmės. Mokoma: „Kalbant apie istorinį laikotarpį, negalima vartoti įvardžiuotinių formų, reiškiančių dešimtis“: *keturiasdešimtieji* taisomi *ketvirthu* *dešimtmečiu*, o *trisdešimtieji metai* – *trečiuoju dešimtmečiu* (KKV 88), nors mūsų kalboje tai yra penktasis dešimtmetis (1941–1950 m.) ir ketvirtasis dešimtmetis (1931–1940 m.).

Prieveiksmių skyrelyje yra tokia taisyklė (KKV 91): „Būdo prieveiksmai daromi iš esamojo laiko neveikiamųjų dalyvių arba vartojami pusdalyviai, pvz.: *nuraminamai* arba *nuramindamas* (ne *nuraminančiai*) *sako*; *viską įtikinamai* (ne *įtikinančiai*) *daro*; *kalba erzina* *amai* arba *erzindamas* (ne *erzinančiai*)“. Norminamieji veikalai čia nurodo esant tik kalbos polinkius, bet joku būdu neužbraukia iš veikiamosios rūšies dalyvių padarytų prieveiksmių, o ir pačių veikiamųjų dalyvių (*stulbinantis atradimas*, *skaudanti galva*) (DLKG 2005: 411–412; KP G 2002: 39–40). Ar ne todėl interneto diskusijose nesitveriam piktumu: kaip galima liepti vartoti tik *jaudinamas filmas*? Gal tie diskutuotojai mokėsi iš šito vadovėlio?

Smulkmena, bet nenutylėtina (jei būtų atnaujintų leidimų): 2002 m. išleistame vadovėlyje minima, kad Lietuvių kalbos institute kalbos norminimu rūpinasi Kalbos kultūros ir terminologijos skyrius (LKKV 15), nors nuo 1991 m. gyvuoja atskiri padaliniai: Kalbos kultūros skyrius ir Terminologijos skyrius (iki 2003 m.), o dabar – Terminologijos centras.

* * *

Kalbos kultūros vadovėliai skęsta skęsta užduotyse, kur prašoma ieškoti svetimų klaidų ir jas taisyti, taisyti, taisyti... Toje klaidų apsuptyje pati kalba ima atrodyti kaip nebepataisomai sergantis ligonis, o tikrajai kalbos kūrybai ir kalbos kultūrai vietos lieka vis mažiau ir mažiau.

Neabejotina, kad sukurti dabartinės visuomenės poreikius atitinkančią kalbos normų mokymo metodiką – nelengvas uždavinys, reikalaujantis pirmiausia gerai pažinti patį mokomąjį procesą, atsižvelgti į tų, kurie mokomi, amžiaus ir kitus ypatumus. Nė kiek ne mažiau svarbu parinkti tinkamą mokymo turinį, atliepiantį dabartinės vartosenos aktualijas.

Tikėtis šioje srityje didelių ir greitų permairių būtų naivu, tačiau pradėti galvoti, ar ne per ilgai užsižiasta su kalbos taisymais, pamirštant patį kalbos normų branduolį, būtų pats laikas. Juk galinčių galvoti – rašančių vadovėlius ir nestokojančių kūrybiškumo specialistų – kaip ir netrūksta, o tai neabejotinai džiugina. Tik straipsnio apimtis šiuokart neleidžia parodyti, kas minimuose vadovėliuose tikrai būtų verta pagyrimo.

IŠVADOS

1. Ieškotina būdų, kaip bendrinės lietuvių kalbos normų mokymąsi padaryti sistemiškesnį, kūrybiškesnį, taigi ir paveikesnį – ne nuo klaidų taisymo prie normų ir ne nuo formos prie reikšmės ir funkcijos, o priešinga kryptimi, labiau pabrėžiant kuriamąją kalbos pobūdį.

2. Vadovėliai, kuriuose mokoma bendrinės lietuvių kalbos normų ir kalbos kultūros, turi būti rengiami daug atsakingiau ir rūpestingiau:

- sistemiškiau ir be loginių prieštaravimų pateiktini teoriniai teiginiai ir tikslintinos sąvokos *bendrinė kalba, funkciniai stiliai, kalbos normos* ir kt.;
- aiškiau skirtini dideli bendrinės kalbos normų pažeidimai nuo stilistiškai įmanomų laisvesnės kalbos variantų;
- būtiną pateikiamų norminės ir nenorminės kalbos pavyzdžių atranka, atliepanti dabartinės visuomenės kalbos poreikius;
- geriau apgalvotinas kai kurių užduočių prasmingumas ir tikslintinos jų formuluotės, kad mokiniai ir studentai aiškiai suvoktų, ką ir kaip atlikti, kokio rezultato iš jų laukiama.

3. Svarstyta, ar nevertėtų orientuotis į dviejų pakopų bendrinės kalbos normų mokymą: 1) bendrinės kalbos normų pagrindų, kreipiant dėmesį tik į esminius normų pažeidimus, ir 2) pavyzdinės kalbos – pagal profesinį poreikį. Tada mokomasis procesas nebūtų perkrautas faktų, o išmokus pagrindų, jau būtų galima mokytis norminių variantų vartojimo ir subtilesnės kalbos raiškos priemonių stilistikos.

4. Išlaikant bendrinės kalbos pirmenybę, mokykloje turi būti teikiama neiškreipta ir kitų kalbos atmainų, jų funkcijų, paskirties visuomenėje ir vertės samprata.

ŠALTINIAI

- BSKK – A. Kazlauskienė, E. Rimkutė, A. Bielinskienė. *Bendroji ir specialybės kalbos kultūra*. [Mokomoji knyga.] 2-as pataisytas ir papildytas leid., Kaunas: Pasaulio lietuvių centras, 2007.
- KKV – D. Gavenauskienė, O. Keršienė, V. Leonavičienė, E. Vėtienė. *Kalbos kultūros vadovėlis*. [Profesinių mokyklų moksleiviams.] Vilnius: Homo faber, 2001.
- KPSTP – A. Kaulakienė, A. Petrėtienė, L. Rutkienė, R. Žukienė. *Kalbininkų patarimai studentams: teorija ir praktika*, Vilnius: Technika, 2008.
- LKK – *Lietuvių kalbos kultūra*. [Mokomoji priemonė kolegijoms.] Parengė D. Norvaišaitė. Šiaulių krašto vadybos, teisės ir kalbų kolegija, 2006.

- LKKV – J. Griškevičienė, C. Lapkuvienė, G. Navalinskienė, R. Šmulkšytė. *Lietuvių kalbos kultūros vadovėlis*. [Kolegijoms.] Vilnius: Homo faber, 2003.
- TKBN – A. Paulauskienė. *Teisininkų kalba ir bendrosios normos*. [Monografija.] Vilnius: Justitia, 2004.

LITERATŪRA

- DLKG 2005: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 4-as pataisytas leidimas. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Draudauskienė M. L. 2008: Kalbos mokymo principai, metodai, vadovėliai ir rezultatai. – *Gimtas žodis* 2, 2–8.
- KancKP 2002, 2007: *Kanceliarinės kalbos patarimai*. Parengė Pranas Kniūkšta. 5-as patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. Prieiga internete: <http://lkz.mch.mii.lt/Kanceliarinis/>
- KPG 2002: *Kalbos patarimai*. Kn. 1: *Gramatinės formos ir jų vartojimas*. Sud. Rita Miliūnaitė, teksto aut. Rita Miliūnaitė ir Aldona Paulauskienė, vyr. red. Aldonas Pupkis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas; 2-as leid.: 2003; 3-ias leid.: 2004.
- Labutis V. 1994: Kalbos praktika ir funkcinė gramatika. – *Gimtoji kalba* 1, 1–5.
- Labutis V. 2007: Kalbėtojo funkcinės gramatikos įvadas. – Elektroninis mokslo žurnalas *Lietuvių kalba* 1. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=63>
- Pabrėža J. 1995: Kalbos kultūros kursas aukštojoje mokykloje. – *Kalbos kultūros diegimo praktika ir metodika*. [Jono Jablonskio konferencijos pranešimų tezės.] Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Piročkinas A. 2004: Didelės ir mažos kalbininkų nuodėmės. – *Gimtas žodis* 9, 2–7.
- Rasimavičius A. 1999: *Vartosenos klaidų žodynėlis*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Rudzevičius P. 2006: Svetimybės: žvilgsnis į lietuvių kalbos vadovėlius. – *Kalbos kultūra* 79, 233–239.
- SKP 2003: Specialybės kalbos programa. – *Gimtoji kalba* 8, 18–21. Prieiga internete: <http://www.vlkk.lt/nutarimai/svietimo-istaigos/specialybes-kalbos-programa.html>
- Šukys J. 1992: Ką manote dėl termino *kalbos kultūros klaida*? [Klausimų kraitelė.] – *Gimtoji kalba* 11, 10.
- Šukys J. 2002: Kalbos taisyčių sąvadai ir mokykla. – *Gimtas žodis* 12, 7–12.
- Župerka K. 2005: Bendrinė kalba ir funkciniai stiliai. – *Kalbos kultūra* 78, 56–66.

Gauta 2008 09 08

ON TEACHING LANGUAGE CULTURE

S u m m a r y

The paper claims that teaching the culture of language has lost its primary aim—to teach accurate standard language and educate language users so that they could freely make use of means of linguistic expression to satisfy the needs of their professional and everyday life. The culture of language eventually becomes a discipline of teaching language errors, the process of teaching is overloaded with examples of norm violation, which are not always relevant. The prevailing task type involves correcting errors in the texts of other students or texts artificially produced for the purpose of teaching rather than one's own texts.

The paper discusses several textbooks for students of colleges and higher education institutions. As a result, the following conclusions are drawn:

1. Ways should be sought how to make the teaching of norms of standard Lithuanian more systemic, creative and effective: the approach based on correcting errors and then explicating norms and generally going from form to function should be replaced by the opposite with the focus on the creative aspect of language.

2. Textbooks on standard Lithuanian norms and language culture should be written with more responsibility and more accurately, viz.:

- the theory should be presented in a more systemic way, avoiding contradictions; the terms *standard language*, *functional styles*, *language norms* etc. have to be more precise;

- a clearer distinction should be made between gross violations of standard language norms and stylistic variants of less constrained language;

- the selection of examples of normative and non-normative language should respond to the linguistic needs of modern society;

- some tasks should have a more clearly defined aim and wording so that students understand what and how should be done, what result is expected of them.

3. The question of two-tier system of teaching standard language should be discussed. The first would focus on the foundations of language norms and key violations of the norm; the second would address exemplary language responding to the needs of a profession. Thus the process of teaching would not be overloaded with facts, after the foundations are laid, different variants of the norm and more subtle language expression and style could be taught.

4. Preserving the priority of standard language, schools should get access to the understanding of other language varieties (regional and social dialects, professional language) their functions and social value.

RITA MILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

ritam@lki.lt